

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم انسانی

گروه روانشناسی

بررسی مقایسه‌ای تأثیر تعدد نقش زنان

در تعامل خانوادگی آن‌ها در بین

زنان شاغل و غیرشاغل شهر قم

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته روانشناسی عمومی

پژوهشگر

مرضیه سید موسوی

استاد راهنما

دکتر مجید صفاری‌نیا

استاد مشاور

دکتر علی‌رضا آقاییوسفی

خرداد ۱۳۸۹

دانشگاه پیام نور
دانشکده علوم انسانی
گروه روانشناسی

بررسی مقایسه‌ای تأثیر تعدد نقش زنان
در تعامل خانوادگی آن‌ها در بین
زنان شاغل و غیرشاغل شهر قم

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته روانشناسی عمومی

پژوهشگر

مرضیه سید موسوی

استاد راهنما

دکتر مجید صفاری نیا

استاد مشاور

دکتر علی‌رضا آقاییوسفی

خرداد ۱۳۸۹

تقدیم به

مادرم،

پدرم

و

همسرم.

تقدیر و تشکر

در اینجا بر خود لازم می‌دانم که از استاد محترم راهنما و مدیر گروه روان‌شناسی، جناب آقای دکتر صفاری‌نیا و همچنین استاد مشاور محترم، جناب آقای دکتر آقاییوسفی، به خاطر راهنمایی‌های صبورانه و زحمات بی‌دریغشان کمال تشکر و قدردانی را نمایم.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی مسایل و مشکلات زنان شاغل، پیرامون مسایل خانوادگی انجام شد. این پژوهش یک پژوهش علی - مقایسه‌ای است که به بررسی اثرات تعدد نقش و اشتغال زنان بر خانواده و عملکرد آن می‌پردازد. در واقع این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال است که اشتغال زنان چه تأثیراتی بر عملکرد خانوادگی آنان خواهد گذاشت؟ به همین منظور پژوهش بر روی زنان شاغل متأهل انجام شد و برای مقایسه‌ی نتایج، گروهی از زنان غیرشاغل نیز مورد مطالعه قرار گرفتند. حجم گروه نمونه ۱۳۰ نفر است که شامل ۷۲ زن شاغل و ۵۸ زن غیرشاغل است که از بین زنان متأهل شهر قم انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری برای گروه شاغلین، خوشه‌ای و برای گروه غیرشاغلین، اتفاقی در دسترس است. برای سنجش عملکرد خانواده از مقیاس عملکرد خانواده (FFS) و برای سنجش میزان تعدد نقش زنان از پرسشنامه‌ی محقق ساخته‌ی تعدد نقش که توسط پژوهشگر ساخته شده استفاده شده است. داده‌های پژوهش با استفاده از آزمون‌های من - ویتنی (U)، ویلکاکسون (W)، Z، ضریب آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی به وسیله‌ی نرم افزار SPSS به دست آمده است. نتایج به دست آمده نشان داد که اشتغال زنان باعث افزایش و بهبود عملکرد خانوادگی آنها می‌شود، اما در نتایج فرعی به دست آمده مشاهده می‌شود که اشتغال زنان بیشتر در ابعاد اجتماعی و فرهنگی عملکرد خانواده اثر مثبت می‌گذارد و باعث رشد و شکوفایی خانواده در این ابعاد می‌شود ولی در مورد ابعاد درونی خانواده، روابط بین افراد خانواده و همچنین ویژگی‌های روان شناختی خانواده، اشتغال زن بیشتر دارای اثرات منفی است.

فهرست مطالب

x	چکیده.....
۱	فصل اول، معرفی پژوهش.....
۲	مقدمه.....
۵	بیان مسأله.....
۸	اهداف و ضرورت پژوهش.....
۱۰	اهداف پژوهش.....
۱۲	فرضیه‌های پژوهش.....
۱۴	تعریف متغیرها و اصطلاحات.....
۱۷	فصل دوم، گستره‌ی نظری موضوع و سابقه‌ی پژوهش.....
۱۸	مقدمه.....
۱۹	بخش اول، پیشینه‌ی نظری پژوهش.....
۲۰	سابقه‌ی تاریخی اشتغال زنان.....
۲۰	اشتغال زن در ایران در دوره قبل از اسلام.....
۲۲	اشتغال زن در قرن چهاردهم هجری شمسی.....
۲۴	تاریخچه اشتغال زنان در دنیای کار.....
۲۷	الگوها و نظریه‌های مرتبط با اشتغال زنان.....
۳۱	برخی دیدگاه‌های فلسفی در ارتباط با اشتغال زنان.....
۳۳	تعدد نقش زنان و تأثیر آن بر اختلالات کارکردی در خانواده.....
۳۷	انگیزه‌های مشارکت اجتماعی زنان.....
۳۹	بررسی سبب شناسی اشتغال زنان.....
۴۰	نقش و نظریه‌های مربوطه.....
۴۵	تعارض نقش‌ها.....
۴۶	شرایط تعادل نقش‌ها.....

۵۰ نقش‌های شغلی و نقش‌های خانوادگی
۵۴ رویکردهای تعدد نقش
۵۸ خانواده
۵۹ تعریف خانواده
۶۰ نظریه‌های خانواده
۶۱ عملکرد نظام خانواده و ارزیابی آن
۶۳ ارزیابی خانواده
۶۴ مدل مک مستر
۶۶ مدل ساختاری
۶۶ مدل بیورز
۶۹ بخش دوم، پیشینه‌ی تحقیقاتی پژوهش
۷۰ پژوهش‌های انجام شده در ایران
۸۶ پژوهش‌های انجام شده در خارج از ایران
۱۱۱ فصل سوم، فرایند روش شناختی
۱۱۲ مقدمه
۱۱۲ طرح پژوهش
۱۱۳ جامعه آماری
۱۱۳ گروه نمونه و روش نمونه‌گیری
۱۱۳ روش نمونه‌گیری
۱۱۳ گروه شاغلین
۱۱۴ گروه خانه‌دار
۱۱۴ ابزار سنجش
۱۱۴ مقیاس عملکرد خانواده (FFS)
۱۱۸ روایی و پایایی
۱۲۲ روش اجرا
۱۲۳ نمره‌گذاری
۱۲۴ پرسشنامه تعدد نقش
۱۲۴ روایی و پایایی
۱۲۵ روش نمره‌گذاری

۱۲۵.....	روش اجرای پژوهش.....
۱۲۶.....	فنون آماری و روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها.....
۱۲۸.....	فصل چهارم، تحلیل آماری داده‌های پژوهش.....
۱۲۹.....	مقدمه.....
۱۲۹.....	مشخصات توصیفی گروه نمونه.....
۱۳۰.....	تجزیه و تحلیل آماری داده‌های پژوهش.....
۱۳۰.....	فرضیه‌های فرعی.....
۱۳۹.....	فرضیه اصلی.....
۱۴۰.....	تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه تعدد نقش.....
۱۴۰.....	تحلیل عاملی سؤالات.....
۱۴۰.....	ضریب آلفای کرونباخ.....
۱۴۱.....	فصل پنجم، بحث و نتیجه‌گیری.....
۱۴۲.....	مقدمه.....
۱۴۲.....	خلاصه پژوهش.....
۱۴۳.....	یافته‌های پژوهش.....
۱۴۳.....	فرضیه‌های فرعی.....
۱۴۹.....	فرضیه‌ی اصلی.....
۱۵۰.....	بحث و نتیجه‌گیری.....
۱۵۱.....	محدودیت‌های پژوهش.....
۱۵۲.....	پیشنهادات.....
۱۵۳.....	کاربردهای پژوهش.....
۱۵۴.....	فهرست منابع.....
۱۵۵.....	منابع فارسی.....
۱۶۱.....	منابع لاتین.....
۱۶۵.....	فهرست جداول.....
۱۶۷.....	پیوست‌ها.....
۱۶۸.....	پیوست ۱: مقیاس عملکرد خانواده (FFS).....
۱۷۱.....	پیوست ۲: پرسشنامه تعدد نقش.....
۱۶۷.....	چکیده انگلیسی.....

فصل اول،

کلیات

مقدمه

مشارکت زنان به طور چشمگیر در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... بعد از جنگ جهانی دوم آغاز شده و فعالیت زنان در هر یک از این زمینه‌ها پیامدهای منفی و مثبتی در پی داشته است. نقش شغلی زنان، نقشی جدید در مقایسه با نقش‌های سنتی همسری و مادری مطرح و عوامل متعددی می‌توانند بر احراز نقش شغلی زنان یا عدم آن و ادامه یا ترک آن مؤثر واقع شوند. شایسته است جهات مثبت و امتیازات نقش اشتغال زنان از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برای افراد جامعه چه زن و مرد مورد شناسایی و تأکید قرار گیرد. پرداختن به نقش اشتغال برای زنان در کنار نقش‌های خانوادگی، وظیفه سنگین و خطیری است که بر دوش مادران نهاده می‌شود (احمدی نیا، ۱۳۸۳).

تأثیری که کار زن و درآمد وی در ابعاد مختلف زندگی دارد بر کسی پوشیده نیست خصوصاً اثری که این درآمد بر رفاه خانواده و رضایت زناشویی می‌گذارد. امروزه، رفاه خانواده در جوامع بسیار مهم است و اعضای آن خصوصاً زن و شوهر تلاش خود را انجام می‌دهند تا از هر جهت به آرامش، خوشبختی و رضایت برسند. اشتغال زنان در فعالیتهای اقتصادی خارج از چارچوب خانوار که طی چند دهه گذشته تدریجاً اهمیت یافته مسائلی را مطرح کرده است که به دلیل اهمیت، موضوع پژوهش‌های متعددی قرار گرفته است و از آن‌جا که این امر خصوصاً در ایران با شتابزدگی در میان برخی از گروه‌ها مطرح گردید و در عین حال شرایط اجتماعی، فرهنگی جامعه ایران در خیلی موارد پویایی مناسب با آن را نداشته است، اشتغال زنان از سویی با

مسائل حاد - در برخی از موارد - مواجه گردیده و از سویی دیگر اختلاف عقیده در میان توده‌های مختلف مردم را موجب شده (ساروخانی، ۱۳۸۶).

اشتغال زنان با ایجاد دگرگونی‌های بنیادی در ساخت شغلی جامعه، نظام ارزش‌های سنتی، توزیع نقش‌ها و پایگاه‌های زن و مرد، بر روابط زن و شوهر چه آثاری بر جای گذاشته است؟ آیا این آثار در جهت ثبات خانواده به کار افتاده است یا تضعیف آن؟ (ساروخانی، ۱۳۸۶).

از طرفی، اندیشه اسلامی به قضیه‌ی انسان بودن زن و مرد در آفرینش، از دیدگاهی واحد می‌نگرد و هر دو را یکجا به سازندگی و حرکت دادن تمدن اسلامی در عرصه‌ی حیات انسان‌ها، فرا می‌خواند. مسئولیت انحراف از مسیر، یا پایداری در راه عقیده را به طور یکسان به دوش هر دو می‌گذارد و بر اساس تکامل انسانی، نقش‌ها و مسئولیت‌ها را بین آن دو تقسیم می‌کند.

قرآن کریم، از حرکت زندگی زن و مرد، یکجا یاد می‌کند، بی‌آنکه برای مردان نقشی برتر یا مهم‌تر از نقش زنان در نظر گرفته باشد و یکی از آن دو را، به سبب پرداختن به نقش‌های ویژه مانند پدر، مادر، و یا همسر بودن از مسئولیت اصلی‌اش در بستر حرکت زندگی معاف داشته باشد. دفاع از حقوق زنان، اعطای مقام کوثر به دخت پیامبر(ص) ذکر نام زنان و مردان نیکوکار در سراسر قرآن، اعطای حق رأی به زنان، وجود بعضی از راویان حدیث در بین زنان، شرکت زنان در جنگ‌های صدر اسلام و وجود دو بانوی نمونه اسلام و جهان شریعت، حضرت فاطمه زهرا(س) و نیز حضرت زینب کبری زانی که به سرنوشت سیاسی و اجتماعی جامعه خویش حساس بوده و رسالتشان را به خوبی انجام داده‌اند؛ همه و همه بیانگر مقام و منزلت زن و نقش آنان در جامعه اسلامی است.

در این راستا، اداره خانواده از سوی زنان و نقش آن‌ها در تغذیه و رشد فرزندان و همچنین تعلیم و تربیت آنان در کنار نقش همسری، فعالیت‌های والایی در جهت اهداف بزرگ اجتماعی

محسوب شده و مطابق با طبیعت زندگی می‌باشد. «ویل دورانت» به درستی این مطلب را بیان می‌دارد که در اجتماعات ابتدایی، قسمت اعظم ترقیات اقتصادی به دست زنان اتفاق افتاده است، نه به دست مردان، در آن هنگام که قرن‌های متوالی، مردان دائماً به شکار اشتغال داشتند زنان در اطراف خیمه زراعت می‌نمودند و هزاران هنر خانگی را ایجاد می‌کردند که هر یک مبنای صنایع بسیار بزرگ امروزی است (دورانت، ترجمه زریاب، ۱۳۸۷).

بیان مسأله

همانگونه که از اسناد و مدارک تاریخی بر می‌آید، زنان هیچ‌گاه به دور از فعالیت‌های خارج از منزل نبوده‌اند و اداره خانه و تربیت فرزندان را خارج از وظیفه خود نمی‌دانسته‌اند؛ یعنی سنگینی بار کار خارج از خانه و مشکلات رسیدگی به فرزندان و خانه را به دوش کشیده‌اند، به نحوی که مهم‌ترین مسأله‌ای که برای زنان شاغل امروز وجود دارد، چگونگی ایفای نقش‌های سنتی ناشی از فرهنگ و عرف و شرع و هماهنگی آن‌ها با نقش‌هایی است که مسئولیت‌های اجتماعی و اقتصادی زنان در دنیای امروز ایجاب کرده و این در حالیست که در مناسبات اجتماعی و به ویژه در فرایند توسعه، زنان به عنوان نیمی از آمار عظیم جامعه، اهرم و بازوی توسعه بوده و عامل مهمی در پیشبرد فعالیت‌های اقتصادی محسوب می‌شوند، به گونه‌ای که حضور زنان در این راستا، همواره حضوری در مسیر واقعی زندگی به معنای سازندگی، خلاقیت و تکامل انسانیت است.

لذا مهم‌ترین مسأله‌ای که درباره‌ی اشتغال زنان در جریان توسعه، باید مورد توجه قرار دهیم، وجود نقش‌های متعددی است که زنان می‌بایستی به عنوان «همسر» و «مادر» به عهده گیرند و به صورت سنتی به آن‌ها عمل نمایند که گاه با نقش‌های جدیدتر آنان به عنوان فرد شاغل در خارج از خانه، در تعارض است (مرکز امور مشارکت زنان، ۱۳۸۰).

همانطور که پژوهش‌های متعدد نشان داده، اشتغال زنان از یک سو به استقلال شخصی و اعتماد به نفس آنان کمک می‌کند و از سوی دیگر ساعت‌هایی را که قبلاً صرف امور خانه‌داری، پرورش فرزندان و همسر داری می‌کردند، اکنون صرف اشتغال خارج از منزل می‌کند، اما این عدم حضور در منزل نفی کننده نقش‌های سنتی آن‌ها نیست و کماکان مسئولیت‌های دوگانه

کار و خانواده را در کنار هم انجام می‌دهند. یعنی علاوه بر وظایف شغلی، ملزم به انجام امور خانه‌داری، بچه‌داری، رسیدگی به سایر اعضای خانواده (پدر و مادر خود و همسر) رسیدگی به امور تحصیل فرزندان و... هستند در واقع درگیری و تقابل بین تقاضا و انتظارات محیط کار با زندگی خانوادگی از یک سو و فشار ناشی از هنجارها و آداب و رسوم اجتماعی و نگاه سنتی جامعه به نقش قالبی زن از دیگر سو ایجاد کننده استرس در زنان شاغل متأهل است.

دانلی^(۱) (۱۹۸۲) معتقد است که ایفای سه نقش کارمند / والد / همسر ممکن است به تعارض و تداخل نقش‌ها منجر شود.

بنابراین، با توجه به این که هیچ مرجع و نهادی نمی‌تواند جایگزین خانواده، به ویژه مادر شود، پاسخ به این سؤالات شاید راهی باشد برای دست یافتن به مشخصات یک خانواده کارآ. انتقال استرس مادر به امن‌ترین مکانی که برای گریز از فشار و مشکلات اجتماعی وجود دارد (خانواده) چه عواقبی را در بر خواهد داشت؟

اشتغال زنان با ایجاد دگرگونی‌های بنیادی در ساخت شغلی جامعه، نظام ارزش‌های سنتی، توزیع نقش‌ها و پایگاه‌های زن و مرد، بر روابط زن و شوهر چه آثاری بر جای گذاشته است؟ آیا این آثار در جهت ثبات خانواده به کار افتاده است یا تضعیف آن؟ (ساروخانی، ۱۳۸۶).

از این رو سالم‌سازی روابط اعضای خانواده بی‌گمان منجر به سلامت اعضای خانواده و در نتیجه جامعه خواهد شد.

این نهاد اصلی و مهم، از دیرباز بهترین و امن‌ترین مکان برای گریز از فشار و مشکلات احتمالی بوده، بنابراین باید دارای قوی‌ترین و بالنده‌ترین روابط انسانی باشد، خصوصاً روابط زناشویی که مهم‌ترین رابطه انسانی است و چگونگی شکل‌گیری آن پیامدهای گوناگونی برای همسر، فرزندان، سایر اعضای خانواده، و در نهایت جامعه دارد.

مینیوچین^(۱) (۱۹۷۷)، ترجمه ثنایی (۱۳۸۷) معتقد است که زیر منظومه زن و شوهری می‌تواند پناهگاه یا مفر استرس‌های جهان خارج و چارچوب تماس با سایر سیستم‌های اجتماعی باشد و می‌تواند یادگیری خلاقیت و رشد را در دامن خود تقویت کند.

دگرگونی خانواده ایرانی نیز در نیم قرن اخیر آرام و کند، اما مستمر و قاطع بوده است زمانی دراز شکلی از خانواده در این سرزمین وجود داشت که جامعه‌شناسان آن را با اصطلاح کلی خانواده گسترده وصف کرده‌اند، خانواده‌ای که مذهب، سنت و شیوه تولید اقتصادی جوامع کشاورزی مبانی آن را تشکیل می‌دادند، این خانواده براساس «پدر تباری»، «پدر مکانی» و «اولویت جنس مذکر» استوار بود و سازمان مرتبی داشت که زیر نظر پدر اداره می‌شد فرزندان نام و نشان از پدر می‌بردند و سرای خانوادگی نسل‌های متعدد را در خود جای می‌داد و پاسدار سنت‌ها بود. برخورد با تمدن صنعتی غرب و نتایج آن که شامل تغییرات در ساختار اقتصادی جامعه، رواج شهرنشینی و دخالت دولت بود، در چند دهه اخیر موجب تغییرات عمده در این شکل از خانواده و خصوصاً شکل شهری آن شده است. یکی از بارزترین این تغییرها اشتغال

1. Minuchins.

زنان است که موجب دگرگونی‌های بنیادی در ساخت شغلی جامعه، نظام ارزش‌های سنتی، توزیع نقش‌ها و پایگاه‌های زن و مرد شده است (همتی، ۱۳۸۴).

بنابراین با عنایت به این مهم که زن نقش اساسی تربیت فرزندان را بر عهده دارد و رکن مهم خانواده محسوب می‌شود این سؤال مطرح است که:

تعدد نقش زنان چه تأثیری بر عملکرد خانوادگی آن‌ها دارد؟

با توجه به کمبود کار پژوهشی در این زمینه در کشور در این پژوهش سعی می‌شود به پاره‌ای از سؤالات مختلف که در این راستا مطرح است پاسخ داده شود.

اهداف و ضرورت پژوهش

مسائل زنان، کاستی و بایسته‌های مربوط به آن، از دیر باز جزء مسائل مهم جوامع مختلف از جمله جامعه ایران بوده است. این امر در سال‌های پس از انقلاب صنعتی و تحقق مدرنیته، در کلیه جوامع از امتیاز و ویژگی بهتری برخوردار گشت. منتهی در ایران خصوصاً پس از انقلاب اسلامی، با تعریف صحیح از رسالت زنان در جامعه اسلامی و ایجاد بستر لازم برای مشارکت آنان در امر حکومت، اهمیت و حساسیت مضاعفی یافت.

اکنون حدود نیمی از جمعیت بالقوه فعال کشور را بانوان تشکیل می‌دهند. در صورتی که به گونه مناسب و بهینه از ظرفیت و استعداد این مجموعه عظیم انسانی استفاده شود، پتانسیل عظیمی برای باز کردن گره‌هایی ناگشوده جامعه قلمداد می‌گردد. در مقابل، اگر این پتانسیل درست هدایت نگردد (به مسائل آن‌ها پرداخته نشود و حقوق و شروع آن‌ها به ایشان اعطا نگردد)، می‌تواند به صورت مانعی در مقابل روند توسعه کشور قرار گیرد.

مشارکت اجتماعی و شغلی زنان در جامعه گسترش زیادی یافته است و در برخی زمینه‌ها بر آن تأکید زیادی شده است. در اسلام هر حرفه و شغلی که شرع زن را از آن منع نکرده باشد و منافای عفاف و حجاب وی نباشد مورد تأیید قرار گرفته است. این در حالی است که همچنان به نقش سنتی زن به عنوان همسر و مادر نیز تأکید می‌شود از جمله اثراتی که تعدد نقش به دنبال می‌آورد ابهام نقش می‌باشد. یعنی عدم اطمینان قطعی در مورد این که دقیقاً چه چیزی از شخص انتظار می‌رود. به همین ترتیب ممکن است فرد دچار تعارض نقش^(۱) نیز بشود فشارهایی که ریشه در این واقعیت دارند که وی باید به طور همزمان دو یا چند نقش را ایفا کند. بدین ترتیب تعارض نقش نیز می‌تواند بسیار استرس‌زا باشد و این مسأله می‌تواند بهداشت، سلامت و سازگاری کسانی را که دچار چنین وضعیتی هستند تهدید کند. از این رو به دلیل اهمیتی که بررسی آثار مثبت یا منفی نقش‌های متعدد بر روی زنان دارد پژوهش در مورد آن مورد تأکید است. مثلاً مؤسسه ملی بهداشت روانی آمریکا یکی از پنج عنوان مقدم پژوهشی خود را در همین مورد قرار داده است. مسلم است که هر گونه تحقیق علمی در این زمینه چه از نظر بنیادی و چه از لحاظ علمی و کاربردی حایز اهمیت است. از نظر بنیادی نتایج حاصل علاوه بر روشن ساختن پاره‌ای از روابط بین متغیرهای مورد بحث، می‌توانند پایه‌ای جهت نظریه‌هایی نوین در این حیطه قرار گیرند. به علاوه از لحاظ کاربردی یافته‌هایی چنین پژوهش‌هایی می‌توانند پیشنهاداتی را جهت بهینه‌سازی زمینه‌هایی مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی و شغلی با در نظر گرفتن نقش بنیادی زن در خانه و پرورش فرزندان به

1. Role conflict.